

PARTIZÁNMEGTORLÁSOK UTÓLAGOS IGAZOLÁSA ZENTÁN A GYILKOSSÁGOKAT KÖVETŐ FELJELENTÉSEKBEN

FORRÓ LAJOS

ABSTRACT

The study examines the partisan reprisals against local Hungarians in Zenta in 1944, during the Second World War, and the mechanism of their subsequent justification, with particular regard to the denunciations made by local residents. The analysis of the content and impact of the denunciations in the Vojvodina Archives, fonds 183, highlights the distortions in the judicial process and the dangers of the principle of collective guilt. The analysis of the documents reveals that the partisan authorities often produced them for ex-post self-corroboration, which raises serious questions about their objectivity and credibility. The paper stresses the importance of source criticism and the complexity of historical truth, which cannot allow for simplistic collective imputations of responsibility.

BEVEZETÉS

A tanulmány a második világháború idején, 1944-ben Zentán történt – helyi magyarok elleni – partizánmegtorlásokat és azok utólagos igazolásának mechanizmusát vizsgálja, különös tekintettel a helyi lakosok által tett feljelentésekre. A Vajdasági Levéltár 183-as fondjában található feljelentések tartalmának és azok hatásainak elemzése rávilágít az igazságszolgáltatási folyamatok torzulásaira, valamint

a kollektív bűnösség elvének veszélyeire. Az iratok elemzése során megállapítást nyer, hogy a partizánhatalom által gyártott dokumentumok gyakran az utólagos önigazolást szolgálták, ami komoly kérdéseket vet fel azok objektivitását és hitelességét illetően. A tanulmány hangsúlyozza a forráskritika fontosságát és a történelmi igazság komplexitását, amely nem engedheti meg a leegyszerűsített, kollektív felelősségre vonást.

AZ 1944-ES IMPÉRIUMVÁLTÁS ZENTÁN ÉS AZ AZT KÖVETŐ MEGTORLÁSOK

A Bánátot birtokba vevő Vörös Hadsereg 2. ukrán frontjához tartozó 46. hadsereg október 7-én kezdte meg Adánál az átkelést a Tiszán. A bácskai oldalt a honvédek mellett az adai nemzetőrség tagjai és a levették védték. A harcokban 13 honvéd esett el, 21 pedig megsebesült. A szovjet veszteség a harcokban 49 fő, és emellett számos katona fulladt a Tiszába az átkelés során.¹

A szovjet hadsereg ezután sorra foglalta el a bácskai településeket. Október 8-án elesett Zenta, Óbecse, Magyarkanizsa, Martonos, 10-én Horgos, Szabadka, október 18-án Topolya, 19-én Szenttamás, 21-én Zombor, majd 23-án Újvidék is. A Tisza menti impériumváltás, az átkelést leszámítva, komolyabb harcok nélkül történt, mert a gyengén felszerelt honvédségi alakulatok a legtöbb helyen visszavonultak a szovjet csapatok érkezése előtt. Így történt ez Zenta esetében is, ahová 8-án minden ellenállás nélkül vonult be a szovjet hadsereg és a nyomában érkező partizánok.²

Mivel Zentán az 1941-es impériumváltást követően – főként a magyar katonaság és néhány helybéli polgár közreműködésével – atrocitásokra került sor a szerb lakosság ellen, így sejteni lehetett, hogy sor kerül a bosszúra. Átvizsgálva a Vajdasági Levéltár 183-as fondjának Zentára vonatkozó iratait megállapíthatjuk, hogy azoknak a zentai polgároknak a döntő többsége, aki valamilyen vétséget követett el 1941 és 1944 között szerb polgártársai rovására, elmenekült a visszavonuló Magyar Hadsereggel.

Zentán 1944-ben, az illegális kommunista párt és szimpatizánsai mellett számos királypárti szerb élt, ami feszültségre adott okot a szovjet és partizán bevonulás napjaiban. A városházán erőteljes vita alakult ki a település vezetésével kapcsolatban. Mindkét csoport hívei maguknak szerették volna megkaparintani a hatalmat. Olajos Mihály így emlékszik: *„Két csoportosulás a volt polgármesteri irodában és előtte a folyosón – parázs vita és huzavona. Nešić Iso, a borbély, aki hosszú évek óta kommunista hírében állt a városban, ez a sovány, őszülő kis emberke, gyenge, békítő hangján erősítgeti, hogy a népfelszabadító bizottság illetékes a hatalom átvételére, az a népfelszabadító bizottság, amelyet hat hónappal ezelőtt, illegálisan Joó Lajos, az elesett forradalmár alakított. Igen ám, de ott voltak a tőkés Jugoszlávia városi*

*előljáróságának egyes tagjai is, akik úgy gondolták, és teli szájjal kiáltották, hogy csak ők lehetnek a hatalom jogos hordozói, hisz a jugoszláv állam szabadult fel. Kavarodás, csaknem fizikai tülekedés, robbanékony légkör.*³

A hatalmat ezek után Nešić követői vették át, akik újraalakították a Népfelszabadító Bizottságot, benne három magyar taggal.⁴ A hatalomátvételt és a testület pozícióját jelentősen erősítette a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatainak megérkezése Zentára.⁵

Az új hatalom képviselői a helyi szerb polgárokkal, illetve néhány magyar antifasisztával karöltve ledöntötték Horthy István kormányzóhelyettes szobrát, valamint a Fő téren álló orszá zászlót is.⁶ A bizottság kezdeti intézkedései mégis bizakodásra adhattak okot. Az elnök a polgármesteri hivatalban fogadta a magyar polgárokat is, akikkel az anyanyelvükön tárgyalt. A helyi lap is két nyelven indult, először *Senčanske novine – Zentai Újság* címmel, majd *Sloboda – Szabadság* névre keresztelték. A népfelszabadító bizottság megkezdte a háborús bűnök kivizsgálását, és aki ellen feljelentés érkezett, azokat letartóztatták. A tervek szerint ügyüket kivizsgálják, és sorsukról csakis a bíróságok dönthetnek.⁷

A főparancsnok, Tito 1944. október 17-én bevezette a katonai közigazgatást a Bánát, a Bácska, valamint Baranya területén, melynek élére Ivan Rukovina vezérőrnagyot nevezte ki.⁸ Rukovina mintegy előre megmagyarázta a későbbiek során a térségben lezajlott magyar népi rtást, valamint a katonai közigazgatás bevezetését, amit „a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése”⁹ céljából kellett megtenni. Az intézkedést követően Zentán (is) komoly változásokra került sor. A magyar tagok kizárásával átalakították a Népfelszabadító Bizottságot. A testület egyik magyar tagja, Olajos Mihály így emlékezett: „Abba a helyzetbe hoztak bennünket, hogy fel kellett állnunk, elhagynunk az értekezletet csak azért, mert magyarok voltunk. Számomra, aki már bekapcsolódtam a népfelszabadító háborúba és a pártmunkába már a háború előtt, akit a fasiszták letartóztattak, majdnem két évig börtönben tartottak, kínoztak Zentán, elhurcoltak a hírhedt újvidéki Armijába... Tehát ez mindegy, nem lehetek tagja a népfelszabadító bizottságnak csupán azért, mert magyar vagyok.”¹⁰ További intézkedésként a kétnyelvű újságot beszüntették, korlátozták a magyar és a német nyelv nyilvános használatát, eltávolították a magyar nemzetiségű tisztségviselőket a közigazgatásból, a falragaszok és a hirdetések az eddigi kétnyelvűről szerb nyelvűre változtak.¹¹ Október 20-án magalakult Zentán a helyi háborús bűnöket vizsgáló bizottság, melynek tagjai Isa Nešić, Dušan Miličev, dr. Radojka Mrkšić, Mata Joksimović és Aleksandar Stojkov lettek.¹² Ennek eredményeképpen fokozódtak a magyarság elleni atrocitások. Fokozott erővel folyt a bűnösnek vélt magyarok letartóztatása. A gyanúsítottak, mivel nem érezték magukat bűnösnek, sokszor maguk jelentkeztek. A többieket viszont fegyveresek kísérték a városháza pincéjében lévő rendőrségi fogdába. A begyűjtés sok esetben parancs

nélkül, önhatalmúlag történt. Erre bizonyíték, hogy november 4-én a városparancsnok, Stanko Radulović parancsban tiltja meg a Népfelszabadító Bizottság vagy a Városparancsnokság engedélye nélküli letartóztatásokat, továbbá megtiltja a személyes bosszúállást a magyar és a német lakosságon.¹³

Ennek ellenére tovább folytatódott az összegyűjtött emberek kínvallatása és brutális bántalmazása. A visszaemlékezések szerint a kegyetlenkedésekben az egykori rendőrparancsnok és a dobos járt az élen. A hozzátartozók és a túlélők brutális tortúrákról, verésekről és kínzásokról számoltak be.¹⁴ Sándor Jenőt több visszaemlékező szerint is iszonyatosan megkínozták. Egyik fogva tartott, de később kiengedett társa emlékezett, amikor Sándor a következőt mondta az őt bántalmazó kínzójának: *„Üss már agyon, de ne kínozz tovább!”*¹⁵ A kihallgatásokról Balogh Károly¹⁶ fogva tartott így számolt be: *„Az éjszakák borzalmasak voltak. Szalmán aludtunk, éjjel részeg partizánok jöttek be zseblámpával a fogdába, mindenkinek a szemébe világtítottak és keresték a haragosukat, akit meg akartak bosszulni, vagy verni. Ilyenkor átvitték az illetőt a szomszéd helységbe [sic!], pl. egy kövér tűzoltóra emlékszem, akit rettenetesen összeverték.”*¹⁷

1944. november 9-én Petar Relić-Čedo¹⁸ az OZNA (Odeljenje zaštitaroda – Népvédelmi Ügyosztály) büntető századának parancsnoka utasításának értelmében három fegyveres érkezett Zentára és a fogvatartottakat – néhány helybéli szerb közreműködésével – likvidálta.¹⁹ Relić egysége részt vett több Tisza menti helységben végrehajtott törvénytelen népiirtásban.²⁰ Előző este vita folyt a partizánok és Isidor Nešić városelnök között, aki szerint ítéleteket csakis bíróság hozhat a fogvatartottak ügyében. Szerencsére rendelkezésünkre áll a zentai háborús bűnöket vizsgáló bizottság két tagjának, Valdimir Petkovnak és Aleksandar Stojkovnak a visszaemlékezése, amiből részletesen megismerhetjük a likvidálás előtti eseményeket.

Petkov szerint: *„Elkeseredett veszekedés folyt, mivel Isidor Nešić szívósan ellenállt, hogy ez megtörténhessen, mivel a városi népfelszabadító bizottság olyan határozatot hozott, hogy ezeket az embereket bíróság elé kell állítani, mielőtt az megalakul. Amikor ellenvetéseit durván és véglegesen elvetették, Nešić így szólt: »Ilyen visszataszító gáztettben én nem akarok részt venni!« – és eltávozott... Isidor Pejín volt a főkolompós, aki véleményt mondott mindenkiről, azaz eldöntötte, hogy likvidálni kell-e vagy sem. Így hát azon az éjszakán ő volt Zentán élet és halál ura. Az ő szava döntött – a főntről küldött fegyveres hármassal szinte kizárólag csak az ő véleményét fogadta el.”*²¹

Stojkovnak sem sikerült jobb belátásra bírni a kivégző osztagot, akiket – állítása szerint – Stanko Radulović partizánparancsnok, Borzaški Sredoje régi detektív és annak öccse vezetett. *„Mi vitatkoztunk velük, különösen Isa Nešić, végül én éjjel 11 óra után hazamentem, Isa még ott maradt éjfél után két óráig. Mégis, amikor másnap reggel hét óra előtt bementem, ő már ott volt az irodában. Falféhr volt, a homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek. Amikor meglátott, így kiáltott fel: »Zamisli, Šaco, sve su*

ih ubili!» (Képzeld, Sanyi, mindet kivégezték!) Hirtelen nem is kapcsoltam, hogy kikről beszél. »Kiket végeztek ki?« – kérdeztem megzavarodva. »Hát ezeket, akik itt voltak a bírósági fogdában!« – közölte velem kétségbeesetten. Ekkor tudtam meg, hogy mi történt 1944. november 10-ére virradó éjjel.»²²

A likvidálásra szánt embereket dróttal kötözték össze, majd lehajtották őket a Tisza-partra, ahol tarkólövessel végeztek velük.²³ Útközben sikerült három fogvatartottnak – Nagy Berze Pálnak, Boros Istvánnak és Vastag Pálnak – elmenekülnie. Kuklis Istvánnak nem sikerült a szökés, őt a helyszínen agyonlőtték.²⁴ Vastag Pált a kísérettel tartó Petkov szabadította ki.²⁵

A zentai likvidáltak számát pontosan nem ismerjük. Az irat szerint 1944. november 9-én az Ozna emberei és néhány helybéli szerb polgár 65 embert lőtt tarkón a Tisza-parton. Amióta Szloboda János zentai nyugalmazott tanár megglelte az említett iratot a Zentai Történelmi Levéltárban, és azt publikálta,²⁶ felmerültek kétségek a dokumentum pontosságával kapcsolatban. A listán utolsó felsoroltként említett Dukai Lukácsot a család visszaemlékezése szerint nem azon az éjszakán ölték meg, hanem napokkal előtte egy helyi szerb lőtte le a felsőhegyi bekötőúton. A véres éjszaka mellett további gyilkosságok is történtek Zentán. Többen estek áldozatul az elfogást követő kínvallatások, illetve a szovjet és a jugoszláv hadsereg túlkapásainak során. Néhány esetben – a későbbiekben – a szabadkai katonai bíróság is hozott halálos ítéletet zentai polgárok esetében. Később a partizánhatalom több iratban is közölte a Zentán likvidált magyarok névsorát. Az egyik ilyen jelentés 79 likvidált magyar nevét tartalmazza.²⁷ A visszaemlékezések szerint a szám nem pontos, valószínűsíthető, hogy az áldozatok száma magasabb, és az agyonvert, meggyilkolt emberek közül nem mindenki került rá a partizánok által vezetett listákra.

Jugoszláv partizánok Zenta főterén 1944 októberében
(Történelmi Levéltár, Zenta. F. 251 Fényképgyűjtemény – Stevan Kragujević Štica felvétele)

PARTIZÁNIRATOK AZ ÚJVIDÉKI LEVÁLTÁRBAN

A Vajdasági Levéltár kutatható anyagai között több fond is tanúskodik az 1944–45-ben elkövetett magyarellenés atrocitásokról, egyúttal korképet adva a titói éra korai szakaszáról. Az Újvidéki Levéltár 183-as fondjának ismeretében ma már tudjuk, hogy a partizánhatalom dokumentálta a népirtást. Az iratokból kiderül, hogy a partizánítélkezés mechanizmusában a mai, illetve a normális európai gyakorlattal ellentétes tendenciák érvényesültek. Az esetek döntő többségében a likvidálás megelőzte a bizonyítási eljárást, tehát mindenképpen elmondható, hogy a megtorlás ártatlanokat vagy olyan személyeket ért, akiket megilletett volna az ártatlanság véelme.

A partizánhatalom részéről az utólagos önigazolás a *feljelentések* gyűjtésével, illetve az „elkövetett” bűnök szerinti csoportba tartozó *névsorok összeállításával* kezdődött. Ezt követte a *jegyzőkönyvek* készítése, majd a *háborús bűnössé nyilvánítás* (F-határozat), illetve esetenként bírósági tárgyalásra is sor került.

A háborús bűnöket vizsgáló bizottság a következő csoportokra osztotta a vélt bűnöket:

1. bevonulás (ulazak) – a magyar hadsereg bevonulása során a helyi magyar lakosság által elkövetett bűnök;
2. hadsereg (armija) – a magyar hadsereg által elkövetett bűntények;
3. razzia (racija) – az Újvidéken és környékén 1942-ben elkövetett bűnök;
4. táborok (logori) – a különböző táborokban elkövetett bűnök;
5. erőszakos mozgósítás (prisilno mobilisanje) – a katonai mozgósítás során elkövetett bűnök;
6. kényszermunka (prisilni rad) – a kényszermunka során elkövetett bűntények;
7. kitelepítés (iseljivanje) – a kitelepítéssel kapcsolatos bűntények;
8. vagyon elleni bűncselekmények (protiv imovine).²⁸

FELJELENTÉSEK ZENTÁN

A fond iratanyagának egyik legnagyobb részét – 284 dobozban, helységek szerint ábécésorrendben – a **feljelentések** dobozai teszik ki. Zenta kapcsán összesen öt dobozban 2832 feljelentést találunk,²⁹ amit helyi – néhány esettől eltekintve, főként szerb – polgárok tettek a háborús bűnöket vizsgáló bizottság irodájában. Mivel a feljelentéseket egyszerű bemondás alapján rögzítették, elég volt a vádat csupán ráfogni valakire. Ezeket a bejelentéseket a polgárok egy erre a célra készített formanyomtatványon tudták megtenni, ami maga is egy sokatmondó kordokumentum. A korabeli partizán-iratkezelés nem ismeri a gyanúsított fogalmát, a nyomtatványokon a beírandó nevek elé a bűnöző (zločinac) szó kerül, mintegy megelőlegezve azt, hogy akit feljelentenek, biztosan bűnös is.

A kitöltés az iratok döntő többségénél géppel íródott, elvétve van kézzel kitöltött nyomtatvány. A feljelentőlapon a következő adatokat kellett kitölteni (a dokumentum szerb nyelvű – a szerző fordítása):

Bűnelkövető

- neve
- apja, illetve anyja leánykori neve
- kora, nemzetisége, születési helye
- beosztása, foglalkozása
- utolsó tartózkodási helye.³⁰

A bűntény sértettjének³¹

- neve
- apja, illetve anyja leánykori neve
- kora, nemzetisége, születési helye

- vallása, nemzetisége és családi állapota
- tartózkodási helye
- eltartottjainak száma.

Hol történt a bűntény

- körzet, járás, helység

A bűntény

- fajtája
- végrehajtásának ideje és helye
- végrehajtásának módszere és a felhasznált eszközök
- bizonyítása.

Az okozott anyagi kár

- fajtája
- értéke dinárban.

Megjegyzés

A bejelentő aláírása

A népszámlálási adatok szerint a város lakossága 1941-ben 32 147 fő.³² Ebből 29 518 magyar, 1885 szerb,³³ illetve 744 egyéb nemzetiségű. Ha ezt a számot összevetjük a feljelentések számával (2832), akkor megállapíthatjuk, hogy minden szerb polgárra több mint egy feljelentés jutott.

Átvizsgálva a Zentán tett feljelentéseket, megállapíthatjuk, hogy magukon hordozzák a partizán iratkezelés hanyagságát. Gyakran találkozunk olyan feljelentéssel, amelyen a feljelentett nevét áthúzva, más adat/név kerül az iratra. Ennek legfőbb oka, hogy főleg a feljelentések kezdeti szakaszában elkövetőként gyakran a magyar megszálló hadsereget, a városi parancsnokságot, a katonai közigazgatást stb. jelölik elkövetőként. Ezeket a nyomtatványokat később, egy 1945. február 26-i parancs³⁴ értelmében javították. Az irat megállapítja, hogy az újvidéki háborús bűnöket vizsgáló bizottság elnöke megvizsgálta a feljelentéseket, és megállapította, hogy nem helyes „bűnősként” megjelölni a megszálló hatalmat. Az iratokat emiatt visszarendelte a helyi bizottságokhoz, azzal az utasítással, hogy nevesítsék az elkövetőt. Idézet az iratból: „Csatolva küldjük vissza a jelentéseket azzal, hogy azokban az esetekben, amikor az elkövetőként a megszálló, a katonaság stb. van feltüntetve, javítani kell, mégpedig úgy, hogy a megszállók jelzés helyett a parancs kiadóját kell nevesíteni, esetleg a jegyző vagy más tisztségviselők neveivel.” (A szerző fordítása.)

Mivel Zentán a legelső feljelentés is elkövetőként a magyar megszálló hadsereget nevezte meg, ezt is javították. Így került az iratra³⁵ Baumann István³⁶ alezredes (eredetileg Miklósként, majd áthúzza és javítva Istvánra), a katonai közigazgatás parancsnokának neve. A feljelentő 1944. december 6-án azzal a váddal jelenti fel Baumann, illetve eredetileg a megszálló magyar hadsereget, hogy elkobozták minden ingó vagyonát, és ebből 150 000 dinár kára származott.

A feljelentések egész iratanyaga változó tendenciát mutat. Főleg a kezdeti szakaszban egyfajta alaposság jellemzi az iratok kitöltését, amelyhez gyakran tanúvallomásokat, kihallgatási jegyzőkönyveket is mellékelnek. Más – főleg a későbbi – esetekben hanyag iratkezeléssel, egy-egy mondatos, gépiesen leírt bűnleírásokkal találkozunk.

Nagyon nehéz megállapítani, hogy a feljelentések mennyire valós tényeket, adatokat közölnek. Mivel szigorú parancs értelmében³⁷ szinte minden irat tartalmazza összecszerűen az okozott kárt, előfordulhat, hogy vannak eltúlzott feljelentések. A partizánhatalom számára fontos volt az összecszerű kármegállapítás, amit a későbbi jóvátételi összeg megállapításakor felhasználhattak.

Ami a feljelentések tartalmi részét illeti, megállapíthatjuk, hogy igen változatos képet mutatnak. Sok esetben tartalmuk jelentéktelen ügyeknek minősíthető polgári peres eljárások kategóriájába tartozik. Ilyen a számtalan lopásról, rablásról, illetve rongálásról tett feljelentés. Ezekben az iratokban – főleg az impériumváltást követő napokban – a magyar haderő és a helyi lakosság által elkövetett vélt vagy valós bűncselekményeket írják le. Egy 1944. december 8-án tett feljelentésben³⁸ a sértett ismeretlen magyarok és a magyar hadsereg által elkövetett lopást jelenti: „A magyar hadsereg Zentára történő bejövetelét követően ismeretlen magyarok, a rendőrség és a katonaság tört be a Koszovói utca 85. számú házamba, amit kiraboltak és engem kizavartak onnan. Ugyanebben a házban volt egy boltom, amit szintén kiraboltak.” (A szerző fordítása.) A feljelentésben később az ismeretlen magyarok és a magyar hadsereg áthúzásra került, és feltételezett elkövetőként Puskás Péter rendőrt írták be. Természetesen nem zárható ki, hogy a háborús helyzet forgatagában voltak olyan katonák, illetve civilek, akik fosztogatták és terrorizálták a szerb lakosságot.

A lopásoknál súlyosabb eseteket is találunk a feljelentések között. Ilyenek az uszítás, feljelentés, felbujtás, gyilkossági kísérlet, lövöldözés, letartóztatás, verés, testi sértés stb. A Zentára bevonuló magyar csapatokat több támadás is érte, amely a villanytelepnél történt támadást Haynal Alajos³⁹ ezredes parancsnoksága alatt gyorsan letörte.⁴⁰ További szórványos lövöldözésre, támadásra került sor a parkban, a szerb templom tornyából, illetve a Royal szálló padlásteréből. A magyar katonák gyorsan letörték az ellenállást.⁴¹ A további harctól félő katonák a helyi nemzetőrökkel együtt járták a várost, házkutatásokat tartottak, illetve letartóztatásokat hajtottak végre. Elképzelhető, hogy ezekben az esetekben is történtek túlkapások, amiket

a szerb lakosok rovására hajtottak végre. Valószínűsíthető az is, hogy szélsőséges elemek a szerb polgárok meggyilkolására, letartóztatására buzdították a magyar katonákat. 1945. április 13-án a Fajka István rendőr ellen tett feljelentés⁴² szerint: „A megszálló csapatok Zentára érkezését követően a megvádolt [Fajka István – a szerző megj.] Jusker Juhász Antal társaságában bejött a házamba, és a fiammal, a megboldogult Aleksandar Kovačević-tyel együtt elfogtak, és a zentai börtönbe vittek, ahol mindketten vertek minket. Én két napot voltam bezárva, és utána hazaengedtek, de a fiam a börtönben maradt. Mindkét említett személy a megszálló hatalom bejövetele kapcsán letartóztatásokat végzett, bántalmazta a mi embereinket, majd a jól megérdemelt büntetés elől Magyarországra szöktek. Megjegyzem, hogy sok ember, akiket ezek ketten tartóztattak le, a mai napig nem tért vissza otthonába, ami arra enged következtetni, hogy megölték őket.” (A szerző fordítása.) Fajka István és Juhász Antal a partizáncsapatok Zentára érkezése előtt valóban elmenekült Magyarországra.⁴³

A bevonulást követően történtek gyilkosságok is, főként a magyar hadsereg részéről. A források 59 és 65 fő közé teszik a bevonulás kapcsán megölt, főként szerb zentai polgárok számát.⁴⁴ Áldoztaként ezen kívül a királyi Jugoszlávia hat katonáját említik a források.⁴⁵ Néhányan a harcok során haltak meg, sokakat otthonukban öltek meg, de voltak, akiket a Tisza-parton lőttek agyon. A gyilkosságok megjelennek a feljelentések kapcsán is. Egy 1944. december 9-én tett feljelentésben Ljubica Burić férje megölését írja le. A jelentés szerint férjével együtt április 11-én letartóztatták, és a zentai börtönbe zárták, ahol verték és kínozták őket. 19-e és 20-a között férjét a Tisza-partra vitték, és megölték, őt pedig a begecsi táborba vitték, majd átdobták Szerbiába. A feljelentés a dátumokat illetően biztosan téves, mert a letartóztatásra nehezen kerülhetett sor április 11-én, hiszen a magyar csapatok csak 13-án vették birtokba Zentát. A gyilkosság dátuma sem helyes, mert a halotti anyakönyv szerint Petar Burićot április 13-án gyilkolták meg.

1944. december 22-én tett feljelentés szerint helyi magyarok meggyilkolták a Klajčić család férfitagjait – Branko, Borivolj, Milan, Bogdan –, majd kirabolták őket. Később a meggyilkoltak ellopott ruháit a piacon értékesítették. A feljelentéshez jegyzőkönyvet is mellékeltek, amelyben Cepela József, mint szemtanú részletesen beszámol az áldozatok kifosztásáról.⁴⁶

A feljelentések között számos kitelepítéssel, táborba hurcolással, kényszermunkával kapcsolatos eset található. A magyar csapatok már 1941. április 11-én azt a parancsot kapták, hogy az 1918. október 31-e után betelepülteket ki kell utasítani az országból. A kiutasítás pontos menetét a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács *Irányelvek az internáltakkal való eljárásra* című rendelete tartalmazta. A kiutasítottakat kezdetben áttették a határon (néha illegálisan is a német kormány tiltakozása miatt), majd később a Duna mentén felállított internálótáborokba kerültek. A kiutasítottak, illetve kitelepítettek száma 24 921 fő volt. Helyükre megkezdődött a 3279

bukovinai székely (13 200 fő), illetve a 395 boszniai magyar család (1552 fő) betelepítése a Délvidékre.⁴⁷ A zentai szerbek egy részét Begecsre deportálták, majd egy részüket Szerbiába tették át, másik részüket kényszermunkára vezényelték, illetve internálótáborokba helyezték.⁴⁸

Számos feljelentés foglalkozik ezekkel az esetekkel, és ilyenkor gyakran a parancsot kiadó személyt nevezik meg elkövetőként. Gyakran találkozunk ezekben a jelentésekben Baumann István nevével, aki a város katonai közigazgatásának parancsnokaként számos rendeletet hozott, ami hátrányos helyzetbe hozhatta a város szerb lakóit.

Itt kell megjegyeznünk, hogy több esetben az iratokban elkövetőként nem zentai vagy Zentához köthető személy van megnevezve, hanem a bűncselekmény helyszínéhez köthető vélt vagy valós elkövető. Az 1918 előtt Zentára települteket a kiutasítás után gyakran az eredeti lakhelyükön érte atrocitás a német hadsereg vagy az usztasák részéről. Így jelentik fel Zentán tíz alkalommal Adolf Hitlert, két esetben Ante Pavelićet, illetve számos esetben a német hadsereget. Szálasi Ferencre egyetlen feljelentés⁴⁹ érkezik, amelyben 1945. augusztus 8-án Lebl Aleksandar zentai szabó deportálásának körülményeiről számol be. Elmondása szerint Szálasi, mint a magyar kormány feje rendelte el, hogy a zsidókat, akik munkaecgységekben vannak, át kell adni a németeknek Vapndorfba. A sértett is ide kerül, majd előbb a mauthauseni koncentrációs táborba, később a grieskircheni táborba szállítják, amelyet elmondása szerint az amerikai csapatok szabadítottak fel. A feljelentés nagyon alapos, és Szálasisal kapcsolatban megjegyzi, hogy a németekkel ismeretlen helyre szökött. Mivel a fogva tartása alatt nem volt jövedelme, így a kárt Lebl Aleksandar az elmaradt fizetésében – 16 000 dinár – határozza meg. Érdekes az a feljelentés is, amely Novákovics Béla címzetes altábornagyot, a Délvidék katonai közigazgatási parancsnokát jelenti fel.⁵⁰ Az iraton eredetileg ismeretlen magyar csendőrök szerepelnek elkövetőként, ezt javítják később Novákovics Bélára. Katica Slavnik férje Újvidéken a razzia során történt meggyilkolását jelenti be. Az áldozat hozzátartozói számára kártérítésként 660 000 dinárt jegyez követelésként. A kártérítés szerint 1000 dinár illeti havonta – 65 éves koráig – a feleséget, 70 éves korig az áldozat szüleit, illetve 21 éves korig az áldozat fiát.

Különösen érdekes azon zentai polgárok esete, akiket a feljelentésük előtt már likvidált a partizánhatalom. A likvidáltak közül 40 személyre készül utólag feljelentés, ebből 12 esetben gyilkosság vagy abban való részvétel a vád. A többiek esetében lopás, verés, fenyegetés, bántalmazás, feljelentés a vád.

Előfordulnak olyan esetek, amikor a bűnelkövetés valóban előfordul, de azt a visszaemlékezések szerint nem a helyi feljelentett, hanem a magyar hadsereg hajtja végre. Érdekes lehet az 1944. november 9-én a likvidált Vecseri Lajosra 1945. május 31-én érkezett – összesen egy – feljelentés, amelyben nevezettet gyilkosság

elkövetésével vádolják. Tetteslárásként Borbély András van megnevezve, akit az irat szerint ezen tettéért másodrendű vádlottként elítéltek és kivégeztek.⁵¹ A feljelentés szerint az áldozatot április 17-én nyilvánították holtá. Ennek későbbi iratok ellentmondanak. Vukov Nestor levéltáros 1975-ben készített egy összegzést Zenta háborús áldozatairól. (A gyűjtés nem tartalmazza a partizánok, illetve a helyi szerbek által 1944-ben likvidált magyarok névsorát.) Az áldozatok egy részét Vukov a halotti anyakönyvek alapján állította össze. Vukov szerint a holtá nyilvánításra április 16-án került sor.⁵² Az eset kapcsán érdekes adalék Vecseri Lajos lányának visszaemlékezése, amely szerint édesapja ugyan jelen volt a gyilkosságnál, de azt nem ő, hanem egy magyar katonatiszt hajtotta végre.⁵³ A partizánok bevonulása előtt azoknak a zentai polgároknak a döntő többsége, akik főbenjáró bűnt követtek el szerb polgártársaik ellen, elmenekült a kivonuló magyar hadsereggel. Az a tény, hogy Vecseri Lajos nem menekült el, illetve az, hogy a feljelentésére a meggyilkolását követően több mint fél évvel később került sor, arra enged következtetni, hogy a partizánhatalom a feljelentéssel csupán a törvénytelen likvidálását igazolta utólag.

A korábban likvidált Janek Aladár feljelentése is ellentmondásos. 1944. december 7-én két feljelentés érkezik, amely Andrija Krivokapić postás, illetve Dimitrije Zagorac állítólagos meggyilkolását jelenti. Az egyik Horti Vince,⁵⁴ a másik Janek Aladár⁵⁵ zentai lakosokat nevezi meg tettesként, pontosabban előbbi elkövetőként, utóbbit tetteslárásként. A feljelentő, Gospava Krivokapić⁵⁶ a következőt nyilatkozta: „A magyar megszálló csapatok érkezését követően a férjemet, aki mint postai alkalmazott Zentán maradt, behívták, hogy szolgálatra jelentkezzen. Úton a posta felé, Dimitrije Zagoraccal együtt, egy csoport magyar megállította őket, igazoltatás címén bekísérték Hajduska László vendéglőjének udvarába, és ott lelőtték őket. Személyesen nem láttam a kivégzést, csak később hallottam, hogy ezt Horti Vince Borbély követte el a Njegoševo téren. Ezen állításomat igazolni tudják a szemtanúk, akik a másik oldalról látták az esetet.” (A szerző fordítása.) A feljelentő saját magával kerül ellentmondásba, hiszen a gyilkosság helyszínéül két helyet is megjelöl. Vukov szerint Krivokapićot április 13-án, Zagoracot viszont 14-én gyilkolták meg, tehát a feljelentésben említett közös kivégzés nem történhetett meg. A feljelentéshez csatolt tanúvallomások sem támasztják alá nevezettek bűnösségét. Milorad Slavnić, akit a feljelentő tanúként megnevez, 1945. június 5-én a következő tanúvallomást tette: „Nem tudok semmi konkrétumról a Gospave Krivokapić által, Horti Vince és Janek Aladár ellen indított vád kapcsán, mert a feltételezett gyilkosság bekövetkeztekor nem voltam Zentán, hanem a mozgósított állatállományt vittem Újvidékre, és csak 1941. április 14-én tértem vissza. Ezért nem tudom, ki és milyen módon ölte meg az elhunyt Andrija Krivokapićot. Később, a megszállás alatt tudtam meg, hogy őt és Mitar Zagoracot a Hajduska udvarán ölték meg. A témáról nincs több mondanivalóm.”⁵⁷ A másik beidéztet tanú, Dobrila Jovanov háziasszony sem látta a

gyilkosságot. Állítása szerint annyit tud az esetről, amit egy Bodnár nevű ügyvédtől hallott, aki szerint a sértettet bevezették az udvarba.⁵⁸

A legkirívóbb talán mégis a korábban szintén likvidált Halász Sándor és Guelmino Sándor esete. Nevezettekre összesen egy-egy feljelentés érkezik 1945. május 22-én.⁵⁹ Az eredeti leírás szerint Periša Babović⁶⁰ vádolja őket. Halászt feljelentéssel és rablással, Guelminót hazaárulással. Az iratokon ezek után nemes egyszerűséggel a sértett nevét áthúzták, és azt a szerb népre írják át. A feljelentést és a rablást, illetve hazaárulást pedig utólag gyilkosságra „javítják”. A bűn leírása semmi konkrétumot nem tartalmaz egyik esetben sem, csupán annyit, hogy Halász a magyar rendőrség vezetőjeként gyilkolt, amiért Nemzetvédelmi Kereszt kitüntetést kapott, míg Guelmino a szerbek leggyilkolásának és kirablásának fő kezdeményezője volt a magyar időben. Egyik esetben sem közölnek semmi konkrétumot. Ami plusz érdekesség, hogy a neve kihúzása ellenére az iratot Babović írta alá.

A Periša Babović által aláírt feljelentések külön kategóriát képeznek az iratanyagban. Átvizsgálva a nevezett által tett jelentéseket, megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen egy sablonra készült iratokról van szó. Babović két hullámban, egy-egy nap tesz tömeges feljelentést. Az első 60 darabot⁶¹ 1945. május 22-én, amikor kilenc, már korábban likvidált személyt is megnevez elkövetőként. Ezek közül ötnek – Vas Pál, Halász Sándor, Sándor Jenő, Kessering Ernő, Guelmino Sándor – ez az egyetlen feljelentése. A leírt vélt bűnesetek semmi konkrétumot nem tartalmaznak, általánosan fogalmaznak, mint pl. „a szerbek meggyilkolásának egyik fő kezdeményezője” vagy „a megszállás minden egyes percében a szerb nép ellen tevékenykedett” stb. Babović második akciójára 1945. július 5-én kerül sor. Ekkor egyetlen nap 21 feljelentést tesz, benne egy már likvidált személyt, Lakatos Vincét is megvádolva. A formanyomtatványok hasonló formajegyeket hordoznak, mint az első feljelentéshullám esetében.

A fent külön említett iratokon egyértelműen látszik, hogy utólagos igazolásra gyártott feljelentések. Emiatt ezek a dokumentumok, illetve az ezekhez hasonlóak megkérdőjelezi a zentai partizániratok hitelességét, és éppen ezért felhasználásuk csak komoly forráskritikával fogadható el. Átvizsgálva a Zentán tett feljelentéseket el kell mondanunk, hogy ezen a településen is – Magyarakanizsához, Martonoshoz, Horgoshoz hasonlóan – a kisebb-nagyobb bűntényeket elkövető személyek döntő többsége távozott a magyar hadsereggel együtt. Helyettük Zentán is legtöbb esetben az ártatlanok bűnhődtek.

Mindenképpen meg kell említenünk azt az utolsók között érkezett feljelentést, amelyben a sértett lopásról számol be. Az elkövető helyére csak annyit írt: magyarok. Minden bizonnyal az akkori közhangulatra jellemző, hogy ismeretlen tolvaj csakis magyar lehetett Zentán 1944 és 1945 fordulóján.

A FELJELENTÉSEK TOVÁBBI SORSA

A partizánhatalom részéről a *feljelentések* gyűjtését követte az „elkövetett” bűnök szerinti csoportba tartozó *névsorok összeállítása*. Emellett a bizottság kihallgatásokat vezetett, tanúvallomásokat gyűjtött, exhumálásokat végzett, számba vette szerb lakosság ellen irányuló eseményeket, összegyűjtötte – olykor hatalmas túlzásokkal – az 1941 és 1944 közötti időszak áldozatainak névsorát. Emellett megvizsgálta a magyar közigazgatás hátramaradt iratait, összegyűjtötte a magyar éra éveit alatt tartott ünnepek – így a bevonulás kapcsán rendezettek – képanyagát, és beazonosította a rajta szereplő személyeket; pártlisták után kutatott, számba vette a megrongált kulturális értékeket stb.

Az összeállított anyagot megküldte a felsőbb szerv számára, Zenta helység esetében a Zentai Statisztikai Hivatalnak, amely átvizsgálta, javította,⁶² és tovább küldte Szabadkára. Ha a további bizonyító eljárás miatt szükségesnek találták, akkor kihallgatásokat végeztek, és erről *jegyzőkönyvek* készültek. Ezek után azoknál, akiknél bizonyítottak látták a vádakat, megtörtént a *háborús bűnösség nyilvánítás* (F-határozat), illetve esetenként bírósági tárgyalásra is sor került.

Mint az látható, a feljelentések alapját képezték további partizániratok gyártásának. Ezek bővebb elemzésére, részletes bemutatására egy későbbi cikkünkben vállalkozunk.

JEGYZETEK

- 1 Molnár Tibor: *Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús halottjai*. Zenta, 2003. 63. (A továbbiakban Molnár 2003.)
- 2 Molnár Tibor: *A zentai Városparancsnokság válogatott iratai 1944-1945. Odabranispisi Komandegrada Senta 1944-1945*. Szeged-Zenta, 2011. 5. (A továbbiakban: Molnár, 2011.)
- 3 Olajos Mihály visszaemlékezése. Közli: Szloboda János (szerk.): *Virradat. (Visszaemlékezések Zenta felszabadulásának napjára)*. Senta, 1981. 33-37.
- 4 Közöttük az egyik a fenti idézet szerzője, Olajos Mihály.
- 5 Molnár, 2011. 6.
- 6 Szloboda János: *Zentán történt '44-ben*. Pomáz, 2005. 23. (A továbbiakban: Szloboda, 2005.)
- 7 Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944-45. I. Bácska*. Budapest, 1995. 72-73. (A továbbiakban: Mészáros, 1995.)
- 8 Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Budapest, 2004. 320. (A továbbiakban Sajti, 2004.)
- 9 Vajdasági Múzeum, Arhivska zbirka, PK KPJ zs Vojvodinu br. 18815.
- 10 Olajos Mihály vallomása 1990 őszén a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége szervezésében tartott találkozón. Közli: Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Újvidék, 1991. 145-146.
- 11 Erről bővebben lásd: Molnár, 2011. 6. és Forró Lajos: *Levél a halálssorról – egy zentai polgár, Baráti István tragédiája 1944-ben*. In: *Délvidéki Szemle*. VIII. évfolyam 1-2. szám. 2021. 37-49. (A továbbiakban: Forró, 2021.)
- 12 Molnár, 2011. 6.
- 13 Történelmi Levéltár Zenta (A továbbiakban: TLZ.) F. 109. Broj: 71/1944 god.
- 14 Szloboda, 2005. 126., 168-169., 172-173., 181., 195.
- 15 Szloboda, 2005. 168.
- 16 Balogh Károly édesapjával 1944. október 31-én önként jelentkezett, miután megtudták, hogy keresték őket. Nem érezték magukat bűnösnek, ezért bementek a Városházára, ahol ott fogták őket. Balogh Károlyt november 4-én elengedték, de édesapját, id. Balogh Károlyt november 9-én likvidálták.
- 17 Balogh Károly vallomása. Közli: Szloboda, 2005. 116.
- 18 Petar Relić-Čedo (Krčedin, Sremski Karlovci, 1913 – 1990) Politikai munkás. A Stara Pazova-i járás felkelésének egyik irányítója. A háború után a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának elnöke, Vajdaság Autonóm Tartomány Legfelsőbb Bíróságának elnöke, tagja és alelnöke a Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsának, Államminiszter, Néphős. A későbbi kommunista érában kiadott hivatalos életrajzokban sehol nem említik, mint a büntető század parancsnokát.
- 19 Molnár, 2011. 13.
- 20 Magyarkanizsa, Horgos, Martonos esetében bővebben lásd: Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében. Magyarkanizsa község*. Szeged-Zenta, 2013. (A továbbiakban: Forró–Molnár, 2013.)
- 21 Vladimir Petkov visszaemlékezése. Közli: Szloboda, 2005. 312-313.
- 22 Aleksandar Stojkov visszaemlékezése. Közli: Szloboda, 2005. 327.
- 23 Molnár, 2011. 13.
- 24 Szloboda, 2005. 67. Forró, 2021. 41-42.
- 25 Az esetet Vastag Pál özvegye mesélte el Szloboda Jánosnak. Lásd: Szloboda, 2005. 314.
- 26 Szloboda, 2005. 67. 77-80.

- 27 Vajdasági Levéltár (A továbbiakban: VL.) F. 183. Kut.: 80. 1944–46. Strogo poverljivo. 1946: 1–16. Broj: 3.
- 28 Forró–Molnár, 2013. 42–43.
- 29 VL. F. 183. Kut.: 385–389. Prijave Senta.
- 30 Az általam vizsgált területen a feljelentett személyek adatainál, az utolsó tartózkodási helynél gyakran az „L” betű szerepel, ami azt jelentette, hogy az illetőt már likvidálták.
- 31 A feljelentő sok esetben maga a sértett.
- 32 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947. 14. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=43&layout=s&query=Zenta (Letöltés: 2024. február 19.)
- 33 ZTL: F.002. Kéziratgyűjtemény, Simon Zsuzsanna, Zenta története 1941–1945 között. 15.
- 34 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Martonoš. Broj: 22.
- 35 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta 1–400. Broj: 1.
- 36 Baumann István (Budapest, 1894. november 15. – Budapest, 1966. december) Katonai pályája 1912-ben kezdődött, amikor a hadapródiskola elvégzése után zászlósként a soproni 18. honvéd gyalogezredbe helyezték. 1914-től hadnagy, 1915-től főhadnagyi rangban századparancsnokként teljesít szolgálatot. Fokozatosan halad a ranglétrán, 1940 novemberétől ezredparancsnok-helyettes a győri 16. honvéd gyalogezredben. Az 1941-es honvéd bevonulást követően, 1941. április 20. és 1941. augusztus 16. között Zenta város katonai parancsnoka. Később Ukrajnában harcol, ahol ezredessé léptetik elő. Végigharcolja a háborút, részt vesz a Budapest védelmében folyó harcokban. Vezérőrnagyként kerül szovjet fogságba 1945 áprilisában. A Szovjetunióban 20 évi kényszermunkára ítélik, ahonnan 1955-ban amnesztiával szabadul.
- 37 VL. F. 183. Kut.: 504. Srezko Statistič. Veće Senta. 1945: 1–149. Broj: 53.
- 38 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 87.
- 39 Vitéz Haynal Alajos (Újpest, 1890. január 28. – Buenos Aires, 1963. október 21.) 1941. április 13-án, a 43. gyalogezred parancsnokaként az első között vonult be Zentára. A város vezetősége hálából utcát nevezett el róla. 1941. augusztus 1-jétől 1942. november 15-ig a magyar királyi 22. gyalogezred parancsnoka. A későbbi vádak szerint ebben a minőségében buzdította a 401. különleges munkásszázad keretlegényeit a munkaszolgálatosok elleni atrocitásokra. E vádak alapján a Budapesti Néptörvényszék 1945. február 3-án elsőrendű vádlottként, távollétében kötél általi halálra ítélte.
- 40 Molnár Tibor: *Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai*. 2003. 26. (a továbbiakban Molnár, 2003.)
- 41 Recskó Szabolcs: *Zenta megyei város katonai parancsnoksága 1941. április-augusztusában*. In: *Acta Historica Hungarica Turiciensia - 26. évf. 2. szám (oszk.hu)*
(Letöltés ideje: 2024. február 25.)
- 42 VL. F. 183. Kut.: 388. Prijave Senta, Broj: 1802.
- 43 VL. F. 183. Kut.: 538. 1944–1948. Srezovi R–Š. Srez Senta. Spisak domaćih ratnih krivaca koji su izbegli u inostranstvo. Broj: 12.
- 44 Molnár, 2003. 26
- 45 Vukov, Nestor: *Senčanske žrtve fašizma 1941–1945*. Novi Kneževac, 1966. (a továbbiakban: Vukov 1966.)
- 46 VL. F. 183. Kut.: 386. Prijave Senta, Broj: 822.
- 47 A. Sajti 2004. 187–190., 211., 228.
- 48 Az 1941-es délvidéki bevonulás során szerbek és zsidók ellen elkövetett magyar atrocitások. Zenta, 1941. április 13. In: Digitális Konfliktus Adatbázis. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&event_id=612&tmpl=dk&Itemid=195 (A letöltés ideje: 2024. 02. 25.)
- 49 VL. F. 183. Kut.: 389. Prijave Senta, Broj: 2618.
- 50 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 91.

- 51 Bírósági ítélet ebben az ügyben nem található.
- 52 Vukov 1966.
- 53 Vecseri Lajos lányának visszaemlékezése. In: Szloboda, 2005. 178–179.
- 54 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 21.
- 55 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 22.
- 56 Vélhetően a sértett felesége
- 57 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 21.
- 58 Uo.
- 59 VL. F. 183. Kut.: 388. Prijave Senta, Broj: 2219.
- 60 Az egyik irat szerint zentai vendéglős.
- 61 VL. F. 183. Kut.: 388. Prijave Senta, Broj: 2203-2263.
- 62 Néhány esetben törölték a listáról a nem háborús bűnnek minősülő eseteket.